

Esej in narava literarnovednega diskurza

Tomo Virk

Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
tomo.virk@guest.arnes.si

Raziskovanje literature je mogoče bodisi v obliki posploševanj, tipologij, klasifikacij, numeričnih pristopov itn., ali pa – zlasti tam, kjer se dotika vprašanja literarnosti – esejistično. Esejistični diskurz v literarni vedi omogoča razpiranje tistih segmentov literature, ki niso dostopni v objektivno znanstvenost naravnemu diskurzu.

Ključne besede: literarna veda / literarna znanost / esej / singularnost / literarnost

Med najvidnejšimi teoretiki, ki so se v dvajsetem stoletju ukvarjali s problematiko eseja, sta bila tudi Georg Lukács in Theodor Adorno, avtorja, ki sta zelo podobno gledala na vlogo umetnosti kot utopičnega preseganja nespravljenosti realnosti, ki pa sta imela v mnogih pogledih precej različne nazore o literaturi. A zdi se, da ne tudi na naravo eseja, saj sta glede te pravzaprav oba, Lukács v zgodnji esejistični zbirki *Duša in forme*, Adorno pa v *Beležkah o literaturi*, predvsem v besedilu »Esej kot oblika« (v njem citira ravno Lukácsev esej o eseju), bila podobnega mnenja, da gre za najprimernejšo obliko izraza žive (humanistične) misli. Po Adornu se esej izogiba absolutnim pojmom in strogim definicijam. Ne ravna se »po pravilih igre organizirane znanosti in teorije« (Adorno 12), saj »svoje misli razvija drugače kot po diskurzivni logiki« (21). Njegova oblika je »totaliteta netotalnega« (18), za katero je značilno, da »vključi antisistematični impulz v lastni postopek« (14). Tako se na neki način približa umetnosti, vendar ni identičen z njo, temveč ostaja vmes med njo in znanostjo oziroma teorijo. Po svoji definiciji ne more do nesporne, objektivne resnice, vendar se prek negacije resnici vseeno bliža, namreč resnici predmeta, ki ga misli. Zaradi zavesti o neujemljivosti dokončne resnice, gotove vednosti, ter zaradi bližine umetnosti, ki enako kot esej temelji na izkustvu, se a priori izmika ideološkim shemam. – Po duhu zelo podobno – čeprav v izpeljavi in posameznih poudarkih nekoliko drugačno – je pojmovanje Lukácsa, ki govori o eseju kot »umetniški obliki«, »umetnini« (*Kunstform, Kunstwerk*; Lukács 5 idr.), a obenem tudi opozarja, da se od dejanske umetnosti tudi pomembno razlikuje. Esej po njegovem »stremi k resnici«, a esejist, ki išče resnico, bo »na koncu svoje poti dosegel cilj, ki ga ni iskal, življenje« (26).

To življenje je pri Lukácsu razumljeno povsem adorno, protisistemsko, »singularnostno«: »Za življenje ni nikakršnega sistema. Le posamezno eksistira v življenju. Eksistirati pomeni biti-različen [...] Resnica je le subjektivna – morda; a povsem zagotovo je subjektivnost resnica; edino, kar biva, je posamezna reč; dejanski človek je posameznik« (70–71), esej pa, podobno kot pri Adornu, najprimernejša oblika za izražanje te protisistemске posameznosti.

Lukács in Adorno sta zanimiva ne le kot dva izmed največkrat navedenih in obravnavanih teoretikov eseja v dvajsetem stoletju, temveč tudi zato, ker sta sama uporabljala to obliko za pisanje o literaturi, se pravi, za spise, ki po svoji temi sodijo na področje literarne vede. Adornovi eseji so bili in so še nepogrešljiva referenca pri razpravljanju o takih literarnovednih temah, kot so denimo vprašanja realizma, modernizma, avantgard, postmodernizma, razmerja med vsebino in obliko, diskurza, literarnega vrednotenja, ideološkosti, političnosti in angažiranosti literature, reprezentacije, »bistva« literature oziroma literarnosti, njene »odrešenjske« funkcije itn. In Lukácseva izrazito esejistično izpeljana *Teorija romana* – če med njegovimi deli omenimo le to – je eno izmed velikih »klasičnih«, kanonskih del literarne teorije, se pravi literarne vede. Vse to je dobro znano in na prvi pogled neproblematično, nesporno. Toda – ali je tako tudi zares? Ali Lukácsovi in Adornovi eseji o literaturi po današnjih merilih znanstvenosti sploh sodijo na področje literarne vede? Natančneje: ali na primer Lukácseva *Teorija romana* in Adornova *Parataksa* res pripadata diskurzu, ki nam danes velja za diskurz literarne vede oziroma literarne znanosti? Ali esej s svojim odrekanjem objektivni resnici, zavračanjem posploševanj in vztrajanjem pri posameznem, idiomatskem, singularnem, sploh lahko pripada literarnovednemu diskurzu?

Najbrž nihče ne dvomi o tem, da je esej pomembna polliterarna oblika, posebej primerna za subjektivno obarvano izražanje ugotovitev, pa tudi za »polpojmovno« izražanje življenjskih izkustev. Pojmovnosti in miselni jasnosti, koherentnosti, se ne odreka povsem, vendar svojih trditev oziroma hipotez ne postavlja s pretenzijo po univerzalni veljavnosti, po ugotavljanju dokončnih, nespremenljivih, objektivnih dejstev ali resnic, temveč bolj odprto, fleksibilno, nedogmatično. Gledano s tega zornega kota pravzaprav res zaseda nekakšen vmesni položaj med umetnostjo in strogo znanostjo. Esej je »vmes«; ni ne čisto umetnost niti ni povsem znanost. In prav zato je že a priori na mestu vprašanje, ali sploh lahko pripada literarnim študijam. Torej, ali je del tega, čemur pravimo literarna veda ali, da bo vprašanje jasnejše, literarna znanost, *Literaturwissenschaft* – se pravi, akademsko uveljavljena, znanstvena disciplina, posvečena raziskovanju literature?¹

Vprašanje nikakor ni zgolj retorično, in odgovor nanj ni tako samo-umeven, preprost ali enoznačen, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled. Na eni strani je bržkone povsem razumno domnevati, da ima velik del – verjetno kar večina – raziskovalcev s področja literarne vede Adornove *Beleške o literaturi* ali Lukácsevo *Teorijo romana* za nekaj, kar pripada tej vedi. To seveda nista izjemi; podobnih primerov je več kot dovolj. Eno od klasičnih kanonskih del primerjalne književnosti, Auerbachova *Mimesis*, je denimo prav tako pisana prej v esejističnem kot v znanstvenem slogu, a vseeno ohranja svojo tehtnost pri literarnovednem razpravljanju. Nič prav dosti drugače ni denimo s spisi predstavnikov imanentne interpretacije, novega kritištva, dekonstrukcije itn., če navedem le najizrazitejše primere. Na Slovenskem v to kategorijo nedvomno sodijo na primer slovite spremene študije k zbirki *Sto romanov*. Pripadnost vseh teh del literarni vedi oziroma znanosti se zdi res samoumevno.

Vendar je ta samoumevnost na drugi strani očitno nekakšna optična prevara. O tem se lahko prepričamo takoj, ko si predočimo resda povsem banalno, a brutalno realno okoliščino: eseji, ki so pisani v duhu Adorna in Lukácsa, torej miselno zaostrena, filozofska usmerjena, na posameznost izraza osredotočena, toda ne strogo sistematična in formalno disciplinirana besedila, brez opomb in bibliografije po pravilih in bibliografskih (na primer MLA) standardih, ki jih določajo ustrezne ustanove – naj bo to nacionalna agencija za znanost, univerzitetna habilitacijska komisija ali pa uredništvo znanstvene revije – danes vsaj »uradno« očitno niso priznana kot znanstvena besedila – ali če povem drugače – kot dela, ki pripadajo akademski znanstveni produkciji v disciplini, ki jo imenujemo literarna veda. Pri tem imamo morda kdaj občutek, da je to le domislica sodobnega birokratskega aparata, ki si tako omogoča pregledno sistemizacijo, klasifikacijo in vrednotenje znanstvenih dosežkov. V tem je gotovo delček resnice, vendar nikakor ne vsa. Problematika je precej bolj načelne narave, pa tudi starejšega datuma. Morda bi se dalo pokazati, kako njena genealogija pravzaprav izhaja še iz časov Platona in iz dvojnega diskurza o literaturi pri njem;² a raje navajam dva novejša, povsem očitna, neposredno razvidna primera. Dušan Pirjevec je leta 1968 v spisu »Uvod v vprašanje o znanstvenem raziskovanju umetnosti«, ki je pomenil nekakšen predgovor k posebni številki revije *Problemi*, v kateri so bili zbrani eseji o umetnosti priznanih umetnostnih in literarnih teoretikov, ugotovil, da so to »prispevki, ki bi jih sicer bilo mogoče uvrstiti v določena že izoblikovana strokovna področja, a ki ne morejo in tudi nočejo v priznane strokovne revije [...] Ali je to navaden diletantizem, ki se bo obletel od danes do jutri?« se sprašuje, in sklene takole: »Prispevkov te številke *Problemov* po vsem videzu ni mogoče vključiti v uveljavljeno področje znanosti o umetnosti niti jih iz

njega ni mogoče kar pregnati.« (Pirjevec 8). Pirjevec torej – in pri tem se ne razlikuje prav dosti od Adorna – umetnostno esejistiko (tej zvrsti namreč pripadajo prispevki, o katerih govori) uvršča nekam *vmes*: iz znanosti o umetnosti je ni mogoče povsem izločiti, vendar pa prav zaradi svoje esejističnosti vanjo tudi ne sodi zares (in se, kot je očitno, celo sama distancira od nje). – Moj drugi primer sodi še dlje nazaj v preteklost in je sicer anekdotične narave, a zato nič manj tehten. Ko je Lukács sklenil, da si bo skušal v Heidelbergu ustvariti akademsko kariero, mu je »njegov prijatelj in mentor Max Weber, ko je beseda nanesla na to, ali je Lukács res esejist in ne sistematičen mislec, odgovoril brez sprenevedanja: 'Odkrit bom z vami. Vaš zelo dober prijatelj Emil Lask je mnenja, da kot rojeni esejist ne boste našli zadovoljstva v sistematičnem delu in je zato za vas bolje, da se ne habilitirate. Esejist ni niti malo slabši od discipliniranega sistematičnega misleca, nemara je celo nasprotno. Vendar ne sodi na univerzo in svoja dela piše za svojo lastno odrešitev'« (*Encyclopedia of the Essay* 1953).³

Esejistiki torej z gledišča akademske sfere, institucionalne znanosti in današnjega državnega birokratskega aparata, ki finančno in posledično v dobršni meri tudi organizacijsko upravlja znanstveni pogon, ne pripada status resnega diskurza družbeno priznane vednosti, torej znanosti. Zaradi okoliščine, da dobršen del raziskovanja oziroma objavljanja raziskovalnih rezultatov na področju literarne vede vendarle še vedno poteka v obliki esejističnega pisanja, je znanstveni oziroma akademski status te discipline – vsaj z vidika današnjih akademskih, znanstvenih ter državno-birokratskih institucij – problematičen, vprašljiv, še zlasti v primerjavi z družbeno sankcioniranimi tipi vednosti, ki prevladujejo v družboslovju in naravoslovju ter na katere se opirajo, žal, tudi tiste državne institucije, ki financirajo znanstveno raziskovanje. S tega zornega kota je esejistični diskurz, ki je bil zlasti v preteklosti in je vsemu navkljub še danes (diskurz humanistike v precejšnji meri še vedno ostaja diskurz odpora) značilen za dobršen del literarne vede, neznanstven, poljuben, »impresionističen«, v skrajnih primerih celo šarlatanski.

Resnici na ljubo je treba priznati, da esejistični diskurz res ni imun na razne anomalije. Tako kakor vsako svobodo je tudi svobodo esejističnega diskurza mogoče zlorabiti, njene učinke pa je na drugi strani težko objektivno, formalizirano, numerično ovrednotiti. »Afera Sokak«,⁴ zgovorna glede vse humanistike, ne le glede literarne vede, to na primer zelo dobro demonstrira in daje odličen argument vsem tistim, ki esejistični diskurz preganjajo s področja (literarne) znanosti. Zato seveda ne presenečajo odzivi, ki se postavljajo v bran verodostojnosti discipline z zamislimi, kako omejiti to »slabo svobodo« literarnovednega diskurza. Ena takih je na primer povsem razumen predlog Stevena Tötösyja de Zepetneka. Po njegovem

mnenju bo primerjalna književnost postala »zares znanstvena«, če bo »sprejela nekatere metode, natančnost, ponovljivost in objektivnost – naj bo to še tako vprašljivo –, značilne za naravoslovne znanosti« (Tötösy 22) (torej tiste, ki so zaradi svoje »eksaktnosti« oprane vsakršnega suma improvizacije). Tako se bo primerjalna književnost oziroma – ta posplošitev se zdi na tem mestu upravičena – literarna veda oziroma znanost nasploh znebila najbolj utemeljenih očitkov, da je neresna disciplina, ki temelji zgolj na intuicionizmu, spekulaciji in metaforičnem opisu. Posledice take zahteve so bolj ali manj očitne: v tako razumljeni literarni vedi, oziroma bolje: znanosti, za esej, za esejističen diskurz pravzaprav ni prostora. Teoretski in metodološki model zanjo Tötösy najde v »sistemskem in empiričnem pristopu k literaturi in kulturi« (23), naravnem izrazito po modelu družboslovja in naravoslovja. Podobno težnja je značilna za Siegfrieda Schmidta, ustanovitelja empirične literarne znanosti, ki prav zaradi želje po čim večji znanstvenosti s področja literarne znanosti izključuje interpretacijo kot paradigmatično esejistično obliko literarnovednega razpravljanja.

Status eseja znotraj literarne vede je torej, ne glede na navidezno samo-umevnost, zlasti glede tistih določil, kot jih za esej ugotavljata Lukács in Adorno, problematičen. Seveda, tudi ta problematičnost sama ni povsem neproblematična. V mnogih pogledih je posledica menjave epistemoloških paradigem in spremenjenega pojmovanja znanosti. Diskusija o tem, kaj je znanost in kaj ne, kaj je znanstveno in kaj ne, že stoletja poteka na vse bolj dinamičnem polju med seboj prepletenih raznorodnih silnic, med katerimi so najvidnejše (spremenljivi) kulturni in zgodovinski kontekst, svetovni ali življenjski nazor, epistemološka drža, politična ideologija, interesi moči vseh oblik itn. Za Diltheyja na primer je znanstveno nekaj drugega kot za Comtea ali Taina, pa tudi nekaj drugega kot za ruske formaliste ali za Husserla, vsekakor tudi nekaj drugega kot za današnji administrativno-znanstveni pogon. V naravoslovju je diskurz znanosti drugega tipa kot tisti v družboslovju, ta pa se spet v mnogih pogledih razlikuje od tipa vednosti, ki mu lahko pripišemo status znanstvenosti v humanistiki. Vse to je seveda dobro znano in ne potrebuje podrobnejšega prikaza; omenjam le zato, ker se opazen del današnje literarne vede (nikakor pa ne vsa) iz mnogih razlogov – tudi pragmatičnih – nagiblje v smer tistih modelov znanstvenosti, ki so značilni za naravoslovje in družboslovje, ta težnja pa esej a priori potiska iz njenega območja.

Premislek o razmerju med esejem in literarno vedo pred nas torej postavlja ne le vprašanje o esejju, o njegovi identiteti, o tem, kaj je esej, temveč vsekakor tudi o literarni vedi, o tem, kaj je literarna veda oziroma znanost. Lahko bi celo rekli, da nas razpravljanje o esejju, tudi o mnogih nedvomno esejistično naravnanih razpravah, ki sestavljajo pomemben, včasih že kar

kanoniziran segment naše discipline, *nujno* vodi v premišljevanje o statusu literarne vede. Namreč: je to glede na raznolikost diskurzivnih žanrov, ki jo sestavljajo, res lahko prava znanost? Ali je v literarni vedi mogoče smiselno uporabljati metode, ki jih navaja Tötösy? Ali pa je, pač glede na to, da del literarne vede po vsem sodeč poteka v obliki esejističnega diskurza, zanjo primernejša tista metoda, ki jo v zvezi z esejem propagira Adorno, ko govori o »identiteti neidentičnega«? Kakor koli obračamo, je odgovor na vprašanje o razmerju med esejem in literarnovednim diskurzom mogoč šele, ko odgovorimo na vprašanje o naravi literarnih študij; povedano drugače: o tem, kaj literarna veda sploh je.

Kot je znano, ponuja sama disciplina danes na to več odgovorov. Razlike med njimi so seštevke mnogih dejavnikov; prav gotovo pa so v dobršni meri posledica tega, kako postavimo vprašanje. Odgovor je – tega se je vselej potrebno zavedati – vsaj delno motiviran z vprašanjem. Sam predlagam, da skušamo odgovor na vprašanje o naravi oziroma statusu literarne vede videti v odvisnosti od tega, kako razumemo to, kar literarno vedo sploh vzpostavlja in jo razmejuje od drugih disciplin, kako razumemo predmet literarnovednega preučevanja, se pravi, kako razumemo literaturo. Kaj je literatura?

Tudi na to vprašanje nikakor ni mogoče odgovoriti enoznačno. Razprava o tem s krajšimi prekinitvami poteka že vsaj dve tisočletji in pol, mnenja pa so danes deljena bolj kot kdaj koli. V zadnjih desetletjih sta se glede tega izoblikovala – če zaradi preglednosti nekoliko poenostavim in navedem zgolj obe skrajnosti (čeprav precejšen, verjetno celo levji delež literarnovedne dejavnosti poteka v širokem polju med njima) – dva tabora: kontekstualistični in esencialistični. »Kontekstualisti« menijo, da je literatura *zgolj* eden izmed kulturnih diskurzov, povedano drugače, *zgolj* eden od družbenih proizvodov in učinkov, zato je predmet literarnovednega raziskovanja predvsem ta *kontekst*, ki da je zmožen pojasniti literaturo v vseh njenih razsežnostih. »Esencialisti« nasprotno menijo, da ima literatura svoje lastno bistvo, *literarnost*, da je neodvisna od konteksta in da je naloga literarne vede zato raziskovanje predvsem te specifične literature, literarnosti. Sam se iz razlogov, ki sem jih predstavil drugje,⁵ zavzemam za eno od vmesnih možnosti razumevanja. Menim, da literatura ima svojo posebnost, specifično, *literarnost*, ki jo bistveno razlikuje od vseh drugih »kulturnih diskurzov«; obenem pa sem prepričan, da literatura ni abstraktna monada, izolirana od zgodovinskosti in družbenosti, torej od prostora in časa, temveč je vselej vpeta v množico kontekstov. Iz takega razumevanja literature potem logično sledi, kaj naj bi bilo predmet preučevanja literarne vede. Na eni strani raziskovanje konteksta, torej področje, kjer se literarna veda pogosto stika z drugimi disciplinami – ki prav tako, le da s

svojega zornega kota, preučujejo ta kontekst – in lahko pri tem uporabljajo svoje lastne metode, ki jih je razvila sama, lahko pa jih deloma ali v celoti prevzema iz teh drugih znanosti; na drugi strani preučevanje *literarnosti*, to je instance, ki ni v ospredju zanimanja drugih disciplin (čeprav se nekateri, na primer jezikoslovci, prav tako s svojega zornega kota z njo lahko ukvarjajo) in je posebni, specifični predmet prav literarne vede. Ravno pri raziskovanju te, za literarno vedo posebej pomembne, specifične teme, v ospredje prodre vprašanje esejiističnega diskurza in s tem posledično tudi narave znanstvenosti literarne vede.

Praden osvetlim to vprašanje, bi rad gornjo dvodelitev polja zanimanja literarne vede in metodološke posledice, ki jih ima za to disciplino, spet potrdil z dvema primeroma, slovenskim in »svetovnim«. Dušan Pirjevec razume literaturo kot bivajoče, ki mu pripadata dva modusa biti. Literatura je *mimesis*, torej posnemanje oziroma – če uporabim pojem, ki je v zadnjih desetletjih bolj v obtoku – reprezentacija, in obenem *poiesis*, privajanje ne-bivajočega v bivanje, kot to heideggerjansko formulira Pirjevec. Literatura v svoji posnemovalski razsežnosti, kot *mimesis*, je po Pirjevcu predmet znanstvene analize (skratka, tega, kar literarna veda običajno počne, ko se ukvarja z razvrščanjem literarnih besedil v skladu z literarno periodizacijskimi modeli ali literarno teoretskimi klasifikacijami ipd.; sem vsekakor sodi tudi levji delež »kontekstualističnih« obravnjav). *Mimesis* pomeni nujno, vendar samo na sebi neumetniško podstat, podlago literature. Literatura kot umetnost se daje šele v razsežnosti *poiesis*, vendar se kot taka ne razkriva znanosti o literaturi, temveč drugačni vrsti diskurza, namreč »mišljenju biti«, ki je, spet s Heideggrovimi besedami, »mišljenje in pesnjenje«, *Denken und Dichten*. Ta drugi diskurz, če ga napnemo na bipolarno tipologijo znanstveno-esejiistično, pravzaprav pripada področju esejistike.⁶

Moj drugi primer je Derrida. Tudi po njegovem mnenju literaturo zaznamuje neka dvojnost: na eni strani je »literarno delo vselej singularno in je zanimivo le s tega zornega kota« (Derrida 67); vendar pa

na drugi strani ne glede na to, da *singularizacija* vselej obstaja, absolutna singularnost nikoli ni dana kot dejstvo [...] Da bi postala berljiva, mora biti *razločena*, mora *deležiti* in *pripadati*. Tedaj je pač razločena in *udeležena* pri žanru, tipu, kontekstu, pomenu, pojmovni splošnosti pomena itn. [...] Rekel bi, da je 'najboljše' branje v tem, da se *predamo* najbolj idiomatskim vidikom dela, obenem pa *upoštevamo* tudi zgodovinski kontekst, to, kar si delo *deli* [...], kar pripada žanru in tipu ... (Derrida 68)

Če zdaj povzamem misli obeh avtorjev in sklepe, ki izhajajo iz njih: literatura je predmet preiščevanja in raziskovanja z dveh vidikov: kot *reprezentacija* in kot *singularnost*. Kot reprezentacija je pravzaprav objekt znanstvenega diskurza, bodisi diskurza literarnih znanosti ali katerih dru-

gih. S singularnostjo pa je drugače. »Singularnost označuje specifični način obstoja besedila ali dela, to pa tako, da poudarja njegovo upiranje temu, da bi ga bilo mogoče opisati s splošnimi kategorijami ali pojmi« (Clark 2, če med mnogimi podobnimi definicijami navedem zgolj eno), kakršni so značilni za znanstveni diskurz.

Tako razumevanje ponuja eno od možnih izhodišč za opredelitev razmerja med esejem in naravo literarnovednega diskurza. Povedano povsem preprosto: literarna veda (oziroma: literarna znanost) z različnimi znanstvenimi metodami – bodisi da jih je razvila sama ali prevzela od drugih disciplin – raziskuje tisto, kar v literarnem delu *ni* singularno. To, kar ni singularno, je mogoče zajeti s takimi ali drugačnimi posplošitvami (dve taki sta na primer, če ponovimo za Derridajem, žanr ali tip), torej z »znanstvenim« diskurzom. Na drugi strani pa se singularnost literature – tako po Pirjevčevem kot po Derridajevem mnenju – izmika posploševanjem. Z besedami Mauricea Blanchota: »Bistvo literature je ravno v tem, da se izmika vsakršni bistveni določitvi, vsakršni trditvi, ki jo stabilizira ali jasno določa; nikoli ni preprosto že tu, vselej jo je potrebno znova odkriti ali iznajti« (nav. v Zalloua 16). Ali z besedami Johna Kertzerja:

Čeprav utegne narediti specifičnost literarnega dela pri prvem branju na nas močan vtis, jo je težko definirati, saj imajo vsi načini definiranja, ki so nam na voljo, sprevrženi učinek, da delo oropajo njegove posebnosti. Razlage neizogibno posplošujejo. Ne glede na to, kako delo razlagamo: s pomočjo kategoriziranja, analogije, paradigme, funkcije, vpliva ali genealogije; v vsakem primeru je proces razumevanja kontekstualen in sistematski. Je relacijski, medtem ko je specifičnost tisto, kar je pred vsako relacijo in vstopa vanjo šele pozneje. (Kertzer 209)

Zato so na primer vsi poskusi definiranja *literarnosti* (denimo v ruskem formalizmu) neizogibno slej ko prej obsojeni na neuspeh. Opisljivi so kvečjemu *učinki* literarnosti; ona sama pa – tako kakor na primer *črne* luknje, še en značilni pojav singularnosti⁷ – niso. Kaže, da je edini možni način, kako se diskurzivno vsaj približati tej specifikki, tisti, ki ga uporablja denimo Blanchot, ko opisuje »smisel literarnega besedila kot horizont, ki se ga lahko edino dotaknemo, a ga nikoli ne moremo zajeti. In bralcu je, tako kot ljubimcu, po vsem sodeč usojeno deliti to poetsko zadrego izmikajoče se intimnosti, da se dotika, ne da bi kdaj koli zajel to, kar ga dražeče mami in nenehno vabi analizo, a le zato, da bi mu vselej znova preprečilo razumevanje« (nav. po Egerer 158).

Zlahka prepoznamo, da tu ne gre za znanstveni diskurz, temveč za esejistični. V skladu z »zakonom singularnega«, prikazanem ne le v prej navedenih ugotovitvah, temveč tudi v definicijah mnogih drugih teoretikov in filozofov, je mogoče singularnost literature opisovati le v diskurzu, ki

ne posplošuje, ne kategorizira, si ne prizadeva za »eksaktne« definicije, temveč skuša evocirati zgolj bližino, slutnjo – ki se ji moramo, kot pravi Derrida, *predati* –, da obstaja nekaj, česar se »lahko edino dotaknemo, a [te]ga nikoli ne moremo zajeti«. Skratka: približati se ji je mogoče le z esejističnim diskurzom.

Sklep te razprave je očiten. Njeno izhodiščno vprašanje je bilo, ali esej sodi v območje literarne vede (oziroma znanosti) ali ne. Kot sem skušal pokazati, je diskurz, za katerega se zdi, da je v literarni vedi, ki si prizadeva biti resna znanstvena oziroma akademska disciplina, predvsem pa tudi v vseh institucijah znanstvenega pogona, v zadnjih dveh desetletjih (znova) najbolj v čisljih, v mnogih pogledih nasproten esejističnemu. Vendar pa si ne morem zamišljati, da bi bila znotraj literarnega sistema kaka taka domena, ki je ne bi bilo vredno ali potrebno raziskovati oziroma »procesirati« v literarnovednem pogonu, še zlasti, če je ta domena tisto, kar dela literaturo posebno, edinstveno: torej njena singularnost.⁸ Glede na to, da je esej po vsem sodeč najprimernejša oblika opisnega približevanja tovrstnim pojavom, se zdi precej samoumevno, da mu na vseh ravneh, tudi institucionalnih, priznamo nujno pripadnost literarni vedi. Dopolnjuje namreč tisto vrsto literarnovednega diskurza, ki ga nekateri sodobni pristopi imenujejo edino znanstvenega. Po mojem mnenju ni v tem, na prvi pogled morda za marsikoga nenavadnem partnerstvu prav nič nenaravnega. Narava vednosti v humanistiki je pač drugačna kot v družboslovju in naravoslovju (že Gadamer je v *Resnici in metodi* pokazal, kako veliko vlogo v humanistiki igra *izkušstvo*, torej tisto, kar med drugim posreduje prav esejistični diskurz) in tudi literarna veda mora iskati taka razpravna orodja, ki ji bodo najbolj v pomoč pri raziskovanju njenega lastnega, specifičnega predmeta. Mednje pa zaradi svojih posebnih, nenadomestljivih lastnosti vsekakor sodi esej, ki na širokem polju literarne vede zlahka soobstaja z drugimi oblikami bolj »znanstvenega« diskurza.

OPOMBE

¹ Drobna terminološka opomba. Izraze »literarna veda«, »literarna znanost«, »literarne študije« uporabljam – v skladu z najsplošnejšo, a ne nujno tudi najnatančnejšo rabo – sinonimno. Vendar bi se seveda tudi zanje dalo pokazati, da *nomen est omen*. Pred desetletji je na Slovenskem potekala živahna polemika o najprimernejši oznaki za literarne študije nasploh, ki je nihala med možnostma »literarna veda« in »literarna znanost«. Med obema je namreč nemara vendarle več kot le slogovna razlika. Čeprav sta izraza »znanost« in »veda« pravzaprav v precejšnji meri sinonimna, pa naš jezikovni čut, pogojen z njuno konkretno rabo, zgodovino, spremenljivimi kulturnimi in epistemološkimi okoliščinami »znanost« postavlja nekoliko bolj v smer »trdih«, »objektivnih«, »empiričnih« znanosti, na primer matematično-naravoslovnih, »vedo« pa tistih malo manj strogih, denimo humanističnih. Verjetno zato je nazadnje prevladal izraz »literarna veda«, prav gotovo zato pa se v posameznih primerih, kadar gre za metodološko približevanje naravoslovju ali družboslovju, uveljavlja

izraz »znanost«, na primer »empirična literarna *znanost*«. – Podobna, čeprav ne povsem identična, so razmerja v angleški terminologiji (ki je, žal, v sodobni literarni vedi povsem prevladala). Izrazi »literary studies«, »literary criticism« in »literary science« ali »science of literature« so načeloma sicer sinonimni, vendar pristopi, ki poudarjajo znanstveno eksaktnost in disciplino, sorodni naravoslovju, pogosto dajejo prednost zadnjima dvema izrazoma, medtem ko ima izraz »literary criticism« precej močne konotacije, vezane na angleško šolo »impresionistične«, se pravi, esejistične literarne vede s konca devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja. Kako širok pomenski razpon – od izrazito esejističnega do pretežno »objektivnega« razpravljanja – ima ta pojem, lepo demonstrira njegova klasifikacija v Abrahamsovem *Slovarju literarnih pojmov*, kjer se deli v te smeri: theoretical criticism, practical or applied criticism, impresionistic criticism, judicial criticism, nato pa še na te tipe: mimetic criticism, pragmatic criticism, expressive criticism, objective criticism. – Tale razprava terminološkega vozla ne bo poskušala razplesti, saj so dosedanji tovrstni poskusi prinesli premajhen izpljen. V tem primeru (ne pa tudi kar počez) se pridružuje Goethejevemu mnenju, izraženem (v prevodu Boža Voduška) v *Faustu*: »Samo občutek, to je vse; ime je odmev in dim.«

² Primerjaj o tem odlično razpravo Alena Širca, navedeno v seznamu literature.

³ Adorno v svojem eseju o eseju – seveda z neodobravanjem – opaza isto: »Še danes je pohvala *écrivain* za tistega, ki si jo prisluži, dovolj, da ga zadržijo zunaj akademskih krogov« (7).

⁴ Prim. prikaz v Juvan 46.

⁵ V knjigi *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*.

⁶ S filozofskega, zlasti heideggerjanskega vidika, je to seveda nedopustna poenostavitev.

⁷ Literarno singularnost primerja s singularnostjo črnih lukenj Hillis-Miller (npr. v knjigi *Black holes*).

⁸ Tu seveda nikakor ne gre le za razmeroma »tehnično« literarnoteoretsko vprašanje o literarnosti, temveč tudi za široko polje »kontekstualističnih« raziskav, ki kažejo, kako je literatura umeščena v tak ali drugačen kontekst *s svojo specifično* oziroma *s svojo singularnostjo*.

LITERATURA

- Abrahams, M. H. *A Glossary of Literary Terms*. Heinle & Heinle, Boston 1999.
- Adorno, Theodor W. *Beleške o literaturi*. Prevedla M. Savski et al.; spremna študija T. Virk. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.
- Clark, Timothy. *The Poetics of Singularity. The Counter-Culturalist Turn in Heidegger, Derrida, Blanchot and the later Gadamer*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. (The Frontiers of Theory).
- Derrida, Jacques. *Acts of Literature*. Edited by Derek Attridge. New York and London: Routledge, 1992.
- Egerer, Claudia. »Nothing Matters.« *Journal for Cultural Research* 8.2 (2004): 157–164. *Encyclopedia of the Essay*. Ed. Tracy Chevalier. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2006.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji. Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006. (Zbirka Novi pristopi).
- Kertzer, John. »The course of a particular: on the ethics of literary singularity.« *Twentieth Century Literature* 50.3 (2004): 207 isl.
- Lukács, Georg von. *Die Seele und die Formen*. Berlin: Egon Fleischel & Co., 1911.
- Pirjevec, Dušan. *Filozofija in umetnost in drugi spisi*. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Igor Zabel. Ljubljana: Aleph; LDS, 1991. (Zbirka Aleph; 35).
- Širca, Alen. »Literarna 'soteriologija'«. *Nova revija* 28.330–332 (2009): 278–292.

- Tötösy de Zepetnek, Steven. *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1998. (Studies in Comparative Literature; 18).
- Virk, Tomo. *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja. Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. (Studia litteraria).
- Zalloua, Zahi. »Alain Robbe-Grillet's *La Jalousie*: Realism and the Ethics of Reading.« *Journal of Narrative Theory* 38.1 (2008): 13–36.

The Essay and the Nature of Discourse in Literary Criticism

Key words: literary criticism / literary science / essay / singularity / literariness

Lukács and Adorno were both theoreticians and practitioners of the essay. They understood the essay as a genre halfway between art and the “objectivizing” disciplines. However, can texts that are wittily composed, often philosophically oriented, without strict systematization and, above all, written without footnotes, references, or a works-cited section (following MLA guidelines) and appertaining to literary studies be understood as academic or scholarly? They apparently do not fulfill the requirements of scholarship, not only according to bibliographic standards or the strict criteria of national scholarly bodies, but also according to rules in force in scholarly periodicals. The author examines this issue in line with his understanding of the scope and subject matter of literary studies. In his opinion, this is twofold: the study of literature as representation and as singularity. As representation, literature is accessible to scholarly research, whether the discipline in question is literary studies or any other. As singularity, however, it does not appertain to the same domain. “Singularity names the specific being of a text or work, inflected so as to underline its resistance to being described in general categories or concepts” (Clark, *The Poetics of Singularity* 2), which are characteristic of scholarly discourse. With this in mind, the author concludes that – although in many respects the discourse that is desirable and approved of in contemporary literary studies as a serious, academic, scholarly discipline seems to be at odds with the discourse typical of essays – the essay supplements scholarly discourse particularly in addressing those topics that are inaccessible to strictly organized, systematic research, but represent the essential part of the “phenomenon” of literature; namely, its uniqueness and singularity.

Maj 2010